

УДК 364-78-053.9

Інна Романова

доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна
E-mail: sphnpu@ukr.net

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПІДТРИМКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

***Анотація:** В статті розглядаються психологічні чинники сповільнення процесу старіння літніх людей; визначаються пріоритетні напрями здійснення соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку; аналізується сучасна практика здійснення соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку в соціальних інституціях України.*

***Ключові слова:** соціальна робота, люди похилого віку, інтелектуальна активність, когнітивний резерв, освіта літніх людей, університети третього віку, інтелектуальне волонтерство.*

Inna Romanova

Doctor of Pedagogical Sciences, Assistant professor, Assistant professor of the Department of Social Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Kharkiv, Ukraine
E-mail: sphnpu@ukr.net

SOCIAL WORK FOR SUPPORTING INTELLECTUAL ACTIVITY OF ELDERLY PEOPLE

***Abstract:** In the article there are considered the psychological factors of deceleration the aging process of elderly people; the priority directions of implementation of social work on maintenance of intellectual activity of the elderly people are determined; the current practice of social work on maintaining intellectual activity of elderly people in social institutions of Ukraine is analyzed.*

***Key words:** social work, elderly people, intellectual activity, cognitive reserve, education of the elderly, University of the Third Age, intellectual volunteering.*

Инна Романова

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА ПО ПОДДЕРЖАНИЮ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

***Аннотация:** В статье рассматриваются психологические факторы замедления процесса старения пожилых людей; определяются приоритетные направления осуществления социальной работы по поддержанию интеллектуальной активности людей пожилого возраста; анализируется современная практика осуществления социальной работы по поддержанию интеллектуальной активности пожилых людей в социальных институциях Украины.*

***Ключевые слова:** социальная работа, пожилые люди, интеллектуальная актив - ность, когнитивный резерв, образование пожилых людей, университеты третьего воз - раста, интеллектуальное волонтерство.*

© Інна Романова, 2018

Inna Romanova

An extended abstract of a paper on the subject of:
“Social work for supporting intellectual activity of elderly people”

Problem setting. *The elderly age becomes a long period of life. More and more countries are concerned with aging of the population and the peculiarities of socialization of the elderly. According to forecasts, by 2050, the number of such people will be 39% of the population of our country. Under such conditions, the state must fundamentally change social policies towards the elderly, creating opportunities for the continuation of their productive work and social activity, and use this resource in economic and social development.*

With age there is a decrease in the general mental abilities of a person: the basic functions of memory change, the speed of reaction slows down, etc. So social work with this age group has its own specifics. The creation of conditions for the expression of intellectual activity of an elderly person should become a leading area of social work. This requires the expansion of the activities of modern social institutions.

Recent research and publications analysis. *In the context of our research, the works of Ukrainian and foreign scientists on the problems of social work with the elderly (I. Zvereva, T. Kolenichenko, N. Leonyuk, L. Myshchik, E. Holostova, etc.), educational gerontology (O. Anishchenko, A. Goncharuk, B. Grumbbridge, N. Demyanenko, O. Sandetska, N. Chagrac, etc.), cognitive psychology (J. Stern) are of considerable interest.*

However, in modern practice of social work with elderly people at the state and local levels, the problem of support of intellectual activity of elderly people has not been comprehensively implemented.

Paper objective: *determination of priority directions of social work on maintenance of intellectual activity of the elderly and analysis the practice of sup-*

porting of elderly's intellectual activity in Ukraine.

Paper main body. *The level of education, professional activity and social status slow down the processes of aging. So, at a high level of education there is no decrease in verbal functions, erudition, logical thinking. The elderly people are characterized by a high degree of preservation of those functions that were actively included in the professional activities.*

There is a direct dependence of the deceleration of cognitive insufficiency of a person on the level of his cognitive reserve. Under the cognitive reserve, they understand the ability of the human brain to create new nerve conductors, as well as nerve compounds of any kind that can serve as mental storage devices. This reserve can be activated at any time.

As insufficient use of physical functions leads to decrease of physical abilities, and also insufficient operation of a brain leads to deterioration of intellectual activity of the person. Consequently, the intensity of involution processes during the aging period depends to a large extent on the human way of life, the extent of his intellectual activity.

The process of prevention of age dementia must begin at a young age by forming a culture of intellectual activity of the individual. Continuous training of cognitive functions takes place by involving a person in intellectual professional activities, creativity, intellectual activity, reading books, visiting libraries, foreign languages learning, etc. With the transition to the age group of the elderly, this process should not be slowed down.

There are two directions of development of intellectual activity of the elderly: education and intellectual volunteering.

Social work with elderly people in Ukraine takes place through a system of social institutions, among which territorial centres of social services, geriatric boarding houses, public organizations, educational institutions can be distinguished.

Today, in Ukraine, in each city there are territorial centres of social services that care for the elderly. Analysis of the experience of social work on the socialization of the elderly at territorial centres (terms of day-to-day living) allows to determine the directions of supporting of the elderly's intellectual activity: 1) clubs of "active longevity", where pensioners take part in various creative projects; 2) leisure activities (excursions, festivals, concerts, creative evenings, visits to theatres, circuses, museums, philharmonic, exhibitions, etc.); 3) "Universities of the third age", where the most prevalent faculties are: decorative and applied arts, psychological trainings, foreign languages, computer technologies (classes are conducted by volunteer-teachers); 4) art therapy trainings. The activity is carried out at the expense of charitable contributions and fundraising of social workers of these centres.

The activities of public organizations are mainly aimed at supporting the elderly at home. The support of the elderly's intellectual activity is carried out fragmentarily and is devoted mostly to the celebration of certain events. The most common are concerts, creative evenings, holidays, trips.

Recently, "Universities of the third age" has been opened by higher education institutions. The main precondition for the emergence of such structures, as in 1970th in France, is the employment factor in higher education institutions. The participants of the programs "University of the third age"

pay tuition, thus solving the problem of the teachers' loading at these institutions. The promotion of intellectual activity of the elderly is also due to the work of public libraries in Ukraine. Apart from the provision of library services, the most common forms of work are computer courses for pensioners, exhibitions, foreign language classes with volunteers, art therapy trainings.

Intellectual volunteering of the elderly has been embodied in the activities of territorial centres of social services, public organizations, children's centres in extra-curricular and general education institutions. However, the potential of this direction is still beyond the attention of modern social life.

Conclusions of the research.

1. The more intellectual activity of the elderly, the greater their cognitive reserve; the possibilities of communication, development and self-expression expand, psychological and social dependence from others decreases, contacts with younger generations improve.

2. Ukraine does not have a clear strategy for developing social work of supporting the elderly's intellectual activity. At the local level, this process mainly relies on the activities of territorial centres of social services with the involvement of volunteers.

It is necessary: 1) to develop local target programs by the attraction of resources of higher educational institutions, employment centres, cultural institutions and public organizations; 2) to create the social advertising for promotion the value of the culture of intellectual activity; 3) to motivate the elderly for engaging in intellectual activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Середня тривалість життя сучасної людини значно довша за її пращурів. Похилий вік стає достатньо тривалим пері-

одом життя, тому все більше країн займаються проблемами старіння й особливостями соціалізації літніх людей. В Україні на сьогодні кожен п'ятий українець – це людина у віці від 60 років і старше. Згідно з прогнозами, до 2050 р.

кількість таких людей буде складати 39% населення нашої країни. У таких умовах держава має кардинально змінити соціальну політику щодо літніх людей, створюючи можливості для продовження їхньої продуктивної виробничої й соціальної активності, і використовувати цей ресурс для економічного та соціального розвитку. Соціальна робота з людьми похилого віку має займати пріоритетне місце в системі соціальної політики в Україні.

У соціально-педагогічній літературі [4; 8] серед основних завдань соціальної роботи виділяють: 1) розширення можливостей та самостійності клієнтів у подоланні їхніх проблем; 2) встановлення зв'язків клієнтів з системами, які мають необхідні ресурси та надають послуги; 3) сприяння ефективному та гуманному функціонуванню цих систем; 4) розвиток служб, які відповідають потребам клієнтів [4, с. 177].

Особливий соціальний статус, морфологічні зміни в нервовій системі зумовлюють психологічні особливості людини похилого віку. Вважається, що в похилому віці настає зниження загальних розумових здібностей людини: змінюються основні функції пам'яті, уповільнюється швидкість реакції тощо. Відповідно до визначених завдань соціальна робота з цією віковою групою має свою специфіку та має бути спрямована не лише на виявлення людей похилого віку, які потребують допомоги вдома чи в спеціальних закладах соціального обслуговування; аналіз соціального середовища, у якому вони перебувають, та мікрогруп, у які літні люди входять; задоволення найважливіших фізіологічних потреб людей похилого віку. Провідним напрямом має стати створення умов для прояву активності літньої людини, задоволення її інтересів, що вимагає розширення напрямів діяльності сучасних соціальних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано

розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У контексті дослідження проблеми здійснення соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку значний інтерес становлять праці українських і закордонних науковців з проблем: здійснення соціальної роботи з людьми похилого віку (І. Зверева [4], Т. Коленіченко [5], Н. Леонюк [7], Л. Міщик [8], Є. Холостова [11] тощо); освітньої геронтології (О. Аніщенко [1], А. Гончарук [2], Б. Грумбрідж [14], Н. Дем'яненко [3], О. Сандецька [9], Н. Чаграк [12; 13] тощо); когнітивної психології (Ф. Крейк [6], Я. Стерн [16], Б. Страук [10] тощо).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проте, у сучасній практиці здійснення соціальної роботи з людьми похилого віку на державному й місцевому рівнях проблема підтримки інтелектуальної активності літніх людей не знайшла комплексного втілення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначення пріоритетних напрямів соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку й аналіз практики підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вчені виділяють два основних чинника, які уповільнюють процеси старіння: 1) загальна обдарованість людини; 2) рівень освіти, професійна діяльність, соціальний статус. Так, при високому рівні освіти не спостерігається зниження вербальних функцій, ерудиції, логічного мислення. Люди похилого віку характеризуються високим ступенем збереження тих функцій, які були активно включеними до професійної діяльності.

Творча діяльність виступає запорукою психологічного довголіття. Так,

після 70 років серед видатних діячів науки та мистецтва деменція, пов'язана з віком, зустрічається досить рідко.

Дослідження когнітивних психологів (І. Бялисток, Ф. Крейк [6], Я. Стерн [16], Б. Страук [10] та інші) проблеми розвитку деменції доводять залежність уповільнення когнітивної неспроможності людини від рівня її когнітивного резерву. Під когнітивним резервом розуміють здатність людського мозку до створення нових нервових провідників, а також нервових сполук будь-якого роду, які здатні слугувати ментальними накопичувачами, тобто резервом, який може бути задіяним у разі необхідності. Завдяки створенню когнітивного резерву людина може підтримувати розумову активність, не зважаючи на прогресуючу патологію мозку, і при цьому не проявляти клінічних когнітивних симптомів.

Так, досліди над монахинями Собору Паризької Богоматері, проведені науковою групою на чолі з відомим неврологом Д. Сноудоном [10] протягом двадцяти років, засвідчили, що у збагаченому середовищі (розв'язання проблем, вивчення мов, фізична активність, розважаючі заходи тощо) людський мозок здатний до нейрогенезу (вироблення нових нейронів). Особливу увагу вчених було звернено на випадок з Сестрою Бернадетт, який в подальшому отримав назву феномену «біглиця». Вивчення її мозку після смерті виявило, що у жінки була яскраво виражена хвороба Альцгеймера. Проте за життя монахиня не виявляла жодних симптомів цієї хвороби, мала ступінь магістра, викладала в початковій та середній школі, розв'язувала інтелектуальні завдання й тести. Вчені зробили припущення, що такі пацієнти мають більший запас нейронів, що дозволяє їм компенсувати втрати, які викликані хворобою Альцгеймера.

Дослідження вчених Американської академії неврології (Д. Беннетт,

Р. Вилсон, Р. Шерр та інші [17]) також встановили зв'язок між пізнавальною активністю й ризиком розвитку хвороби Альцгеймера. Відповідно до висновків науковців інтелектуальні ігри (шахи, бридж) доцільно використовувати для профілактики деменції людей похилого віку. Як недостатнє використання фізичних функцій призводить до зниження фізичних здібностей, так і недостатня експлуатація мозку призводить до погіршення інтелектуальної діяльності людини. Отже, інтенсивність інволюційних процесів у період старіння значною мірою залежать від життєвого шляху людини, міри її інтелектуальної активності.

Таким чином, процес профілактики вікової деменції потрібно починати в молодому віці шляхом формування культури інтелектуальної діяльності особистості. Постійне тренування когнітивних функцій (пам'яті, уваги, мислення, інтелектуальних умінь, рефлексії, мовлення) відбувається шляхом залучення людини до інтелектуальної професійної діяльності, творчості, ігрової інтелектуальної діяльності, читання книжок, відвідування бібліотек, театралізованих вистав тощо. З переходом до вікової категорії людей похилого віку цей процес не має бути уповільненим.

Можна виділити два напрями розвитку інтелектуальної активності людей похилого віку: освіта й інтелектуальне волонтерство.

Перший напрям – це *освіта у похилому віці*. Теоретичні і практичні дослідження [2; 3; 12; 13] доводять, що освіта у похилому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. Існує тісний взаємозв'язок між навчальною активністю людей похилого віку та їхнім здоров'ям, оскільки навчальна діяльність позитивно впливає на когнітивну здатність, сприяючи соціальній інтеграції індивіда, його добробуту й уповільненню спаду пізнавальної та розумової активності у цьому віці.

У дослідженнях геронтологів [14] визначається теорія компенсації фізичної слабкості і залежності у старості через освіту, відповідно до якої старші люди здатні подолати чи компенсувати фізичні та соціальні труднощі свого життя «продовженням власного особистісного розвитку через навчальну діяльність і поглиблення розуміння сутності життя» [14, с. 316].

У «Меморандумі безперервної освіти» [15] виділяється три види освіти дорослих: формальне навчання (у навчальних закладах з можливістю отримання диплому і відповідної кваліфікації); неформальне навчання (через діяльність соціальних інституцій для людей похилого віку, не передбачає здобуття офіційно визнаних кваліфікацій); неофіційне навчання (постійна навчально-пізнавальна діяльність, що здійснюється у буденному житті людини).

У багатьох країнах світу відкриті спеціальні курси, навчальні центри, народні університети та факультети для літніх людей. Навчальні програми для даної категорії громадян складаються на основі психологічних та соціологічних досліджень з урахуванням їхнього життєвого досвіду та різнобічних інтересів. Особливістю навчання – є залучення багатого життєвого досвіду людей похилого віку до навчального процесу, їх висока мотивація, оскільки навчання відбувається без обов'язкових програм.

Успішнішою формою освіти старших є університети третього віку, головною метою яких є збереження активної життєвої позиції літніх людей. У світі поширеними є дві моделі університетів третього віку:

1) діють при звичайних університетах і пропонують формальні курси (французька модель). Виникла в Тулузі у 1973 році. Учасники програм сплачують за навчання;

2) неформальні курси автономних груп самопомоги, тобто лекторами є самі учасники програм, часто професори-

пенсіонери (британська модель). Виникла в Кембриджі у 1981 році. Діють також за рахунок коштів учасників програм.

Для реалізації освітніх цілей використовуються різні форми і способи навчання людей пенсійного віку: лекції, семінари з групами за інтересами, групи самоосвіти та взаємодопомоги, екскурсії тощо.

Соціальна робота з людьми похилого віку в Україні відбувається через систему соціальних інституцій, серед яких можна виділити територіальні центри соціального обслуговування, будинки-інтернати (геріатричні пансіонати), громадські організації, навчальні заклади.

Сьогодні в Україні в кожному місті є територіальні центри соціального обслуговування, які опікуються непрацездатними громадянами. Це спеціальні установи, які надають громадянам похилого віку та самотнім непрацездатним громадянам послуги, спрямовані на підтримання їхньої життєдіяльності й соціальної активності. Аналіз досвіду соціальної роботи з соціалізації людей похилого віку в умовах денного перебування в територіальних центрах дозволяє визначити напрями підтримки інтелектуальної активності літніх людей: 1) клуби «активного довголіття», де пенсіонери беруть участь у різних творчих проєктах; 2) організація активного дозвілля (екскурсії, фестивалі, конкурси, свята, концерти, творчі вечори, відвідування театрів, цирку, музеїв, філармонії, виставок тощо); 3) «Університети третього віку», де найбільш поширеними є факультети: декоративно-прикладного мистецтва, валеології, іноземних мов, комп'ютерних технологій (заняття проводять викладачі-волонтери); 4) арттерапевтичні тренінги. Діяльність здійснюється за рахунок благодійних внесків та фандрайзингу соціальних працівників цих центрів.

Діяльність громадських організацій здебільшого спрямована на підтримку літніх людей вдома. Здійснення за-

ходів щодо підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку мають фрагментарний характер і присвячені здебільшого святкуванню певних подій. Найбільш поширеними є концерти, творчі вечори, свята, подорожі.

Останнім часом при вищих навчальних закладах почали відкриватися «Університети третього віку». В Україні вперше такі структури були започатковані Інститутом геронтології, а також розроблені спеціальні програми навчання за різними напрямками. В останні роки розвиток мережі університетів третього віку отримав подальший поштовх завдяки його підтримці проектами Фонду народонаселення ООН. Відзначимо, що головною передумовою виникнення таких структур, як і свого часу у Франції, є фактор зайнятості серед вищих навчальних закладів. Оскільки учасники програм «Університет третього віку» оплачують навчання, то у такий спосіб вирішується проблема навантаження викладачів цих закладів.

Сприяння інтелектуальній активності літніх людей здійснюється і завдяки діяльності громадських бібліотек в Україні. Зокрема, окрім надання бібліотечних послуг, поширеними формами роботи є комп'ютерні курси для пенсіонерів, тематичні вечори, виставки, заняття іноземними мовами з викладачами-волонтерами на базі бібліотек, психологічні тренінги, арттерапевтичні заходи.

Закінчення професійної діяльності в соціально-педагогічній роботі з людьми похилого віку доцільно компенсувати іншим напрямом – *інтелектуальним волонтерством*. Значний професійний і життєвий досвід людей похилого віку має застосовуватися в просвітницькій діяльності. Зокрема, інтелектуальне волонтерство літніх людей знайшло вті-

лення в діяльності територіальних центрів соціального обслуговування, громадських організацій, дитячих гуртків у позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладах. Проте потенціал цього напрямку ще залишається поза увагою сучасного громадського життя.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. Чим вище інтелектуальна активність людей похилого віку, тим більшим є її когнітивний резерв, розширюються можливості комунікації, розвитку і самовираження, знижується психологічна та соціальна залежність від інших, покращуються контакти з молодшими поколіннями.

2. Аналіз діяльності соціальних інституцій в Україні щодо здійснення діяльності з підтримки інтелектуальної активності літніх людей виявив, що в державі не має чіткої стратегії розвитку цього напрямку соціальної роботи. На місцевому рівні підтримка інтелектуальної активності людей похилого віку здебільшого реалізується через діяльність територіальних центрів соціального обслуговування із залученням волонтерів.

На наш погляд, у напрямку розв'язання проблеми підтримки інтелектуальної активності літніх людей місцева влада має здійснювати цілеспрямовану діяльність. Необхідними є розробка місцевих цільових програм із залученням ресурсів вищих навчальних закладів, центрів зайнятості, закладів культури і громадських організацій; створення соціальної реклами щодо пропагування цінності культури інтелектуальної діяльності, мотивування людей похилого віку для здійснення інтелектуальної активності.

Список літератури:

1. Аніщенко О. Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 6. С. 29-34.

2. Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc-gum/pena/2012_1/Goncha/pdf (дата звернення 11.10.2017).
3. Дем'яненко Н. М. Освіта дорослих: світові тенденції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Полтава, 2011. № 2. С. 39–44.
4. Зверева І. Д., Поліщук В. А. Соціальна робота як практична діяльність. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* / ред. І.Д. Зверевої. К., Симферополь: Універсум, 2013. С. 176-179.
5. Коленіченко Т. І. Соціальна робота з людьми похилого віку. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 4. С. 20-25.
6. Крейк Ф., Бялысток И. Изменение когнитивных функций в течение жизни. *Психология. Журнал высшей школы экономики*. 2006. Т. 3. № 2. С. 73–85.
7. Леонюк Н. А. Формирование социальной активности пожилых людей средствами волонтерской деятельности. *Философско-гуманитарные чтения*. 2014. № 1. С. 51-55.
8. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя: ЗДУ, 1999. 248 с.
9. Сандецька О. Освіта людей похилого віку як перспективний напрям освіти дорослих. *Наукові записки КДПУ ім. В.Винниченка*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 107_2. С. 127-132.
10. Страук Б. Тайны мозга взрослого человека: краткий конспект. URL: <http://volodina-elena.livejournal.com/29276.html> (дата звернення 14.07.2016).
11. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми: учеб. пособие. М.: “Дашков и К”, 2003. 296 с.
12. Чаграк Н. І. Модель освітнього середовища людей похилого віку в контексті безперервної освіти. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2348.pdf> (дата звернення 19.12.2017).
13. Чаграк Н. І. Проблема освіти людей похилого віку в наукових публікаціях 1970-90-х рр. *Науковий огляд*. 2015. №10(20). URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/635> (дата звернення 14.12.2017).
14. Groombridge В. Learning, education and later life. *Adult Education*, 1982;54(4):314–325.
15. Memorandum of Continuing Education of the European Union [document on the Internet]. [cited 2018 Jan 15]. Available from: <http://www.europeans.org.ua/deyanel.html>.
16. Stern Ya. Build Your Cognitive Reserve [document on the Internet]. [cited 2017 Jan 24]. Available from: <https://sharpbrains.com/blog/2007/07/23/build-your-cognitive-reserve-yaakov-stern/>
17. WilsonRS, ScherrPA, SchneiderJA, TangY, BennettDA. Relationofcognitive-activitytoriskofdevelopingAlzheimerdisease. *Neurology*, 2007;69:1911-1920. doi: 10.1212/01.wnl.0000271087.67782.cb.

References:

1. Anischenko O. (2013) *Realii i perspektyvy rozvytku osvity liudej tret'oho viku v Ukraini.* [The realities and prospects of the development of education of people of the third age in Ukraine.] *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy..* Vyp. 6. S. 29-34. [in Ukraine]
2. Honcharuk A. *Neformal'na osvita doroslykh u krainakh YeS.* [Adult informal education in EU countries.] URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc-gum/pena/2012_1/Goncha/pdf (data zvernennia 11.10.2017). [in Ukraine]
3. Dem'ianenko N. M. (2011) *Osvita doroslykh: svitovi tendentsii druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. Pedagogichni nauky: zb. nauk. prats'.* [Education of adults: world tenden-

cies of the second half of the XX - beginning of the XXI century.] Poltava., № 2. S. 39–44. [in Ukraine]

4. Zvierieva I. D., Polischuk V. A. (2013) *Sotsial'na robota iak praktychna diial'nist'*. [Social work as a practical activity.] Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsial'noi sfery / red. I.D. Zvierievoi. K., Symferopol': Universum., S. 176-179. [in Ukraine]

5. Kolenichenko T. I. (2011) *Sotsial'na robota z liud'my pokhyloho viku*. [Social work with the elderly.] Sotsial'na pedahohika: teoriia ta praktyka.. № 4. S. 20-25. [in Ukraine]

6. Krejk F., Bjalystok I. (2006) *Izmenenie kognitivnyh funkcij v techenie zhizni*. [Change in cognitive functions during life.] Psihologija. Zhurnal vysshej shkoly jekonomiki.. T. 3. № 2. S. 73–85. [in Russian]

7. Leonjuk N. A. (2014) *Formirovanie social'noj aktivnosti pozhylyh ljudej sredstvami volonterskoj dejatel'nosti*. [Formation of social activity of elderly people by means of volunteer activity.] Filososfsko-gumanitarnye chtenija.. № 1. S. 51-55. [in Russian]

8. Mischyk L. I. (1999) *Sotsial'na pedahohika*. [Social pedagogy.] Zaporizhzhia: ZDU., 248 s. [in Ukraine]

9. Sandets'ka O. (2012) *Osvita liudej pokhyloho viku iak perspektyvnyj napriam osvity doroslykh*. [Education of the elderly as a perspective direction of adult education.] Naukovi zapysky KDPU im. V.Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauky.. Vyp. 107_2. S. 127-132. [in Ukraine]

10. Strauk B. *Tajny mozga vzroslogo cheloveka: kratkij konspekt*. [Secrets of the brain of an adult: a brief summary.] URL: <http://volodina-elena.livejournal.com/29276.html> [in Russian]

11. Holostova E. I. (2003) *Social'naja rabota s pozhylymi ljud'mi: ucheb. posobie*. [Social Work with the Elderly: Textbook.] M.: “Dashkov i K”., 296 s. [in Russian]

12. Chahrak N. I. *Model' osvity liudej pokhyloho viku v konteksti bezpererвної osvity*. [Model of the educational environment of the elderly in the context of continuing education.] URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2348.pdf> [in Ukraine]

13. Chahrak N. I. *Problema osvity liudej pokhyloho viku v naukovykh publikatsiakh 1970-90-kh rr.* [The problem of education of the elderly in scientific publications 1970-90-ies.] Naukovyj ohliad. 2015. №10(20). URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/635> [in Ukraine]

14. Groombridge B. (1982) Learning, education and later life. *Adult Education*,;54(4):314–325. [in English]

15. Memorandum of Continuing Education of the European Union [document on the Internet]. [cited 2018 Jan 15]. Available from: <http://www.europeans.org.ua/deyanel.html>. [in English]

16. Stern Ya. Build Your Cognitive Reserve [document on the Internet]. [cited 2017 Jan 24]. Available from: <https://sharpbrains.com/blog/2007/07/23/build-your-cognitive-reserve-yaakov-stern/> [in English]

17. Wilson R.S., Scherr P.A., Schneider J.A., Tang Y., Bennett D.A. (2007) Relation of cognitive activity to risk of developing Alzheimer disease. *Neurology*,;69:1911-1920. doi: 10.1212/01.wnl.0000271087.67782.cb. [in English]

Стаття надійшла до редколегії: 17.02.2018